

Gentækning af samfundsvidenskab

- *En kritisk analyse*

Af Cand. Scient. Pol. og Master i evaluering

Lektor på handelsgymnasiet,

Peter Gorm Larsen, 2012

Der er akut behov for at gentænke samfundsvidenskaben. Det skal ske indenfor tre områder, nemlig det videnskabsteoretiske område, videnskabens forhold til praksis og undervisningen i samfundsvidenskab og samfundsfag. Videnskabens forhold til praksis behandles ikke her¹.

Gentænkning af det videnskabsteoretiske grundlag

Paradoksalt nok kan samfundsvidenskaben hente inspiration fra naturvidenskaben og i særlig grad fysikerne. De har med kvanteteorien og Einsteins relativitetsteori for længst gjort op med Newtons mekaniske, deterministiske og reduktionistiske verdensbillede². Den moderne fysik tænker ikke længere i absolutte størrelser. Tid og rum er relativt. Den fysiske verden er ikke bestemt af eviggyldige naturlove, men forstås bedre som processer og perspektiver. Verden er kontingent og under konstant forandring. Nogle fysikere lader sig inspirere af biologernes evolutionistiske verdensbilleder, hvor processer medfører en konstant udvikling³.

Desværre bygger meget ”moderne” samfundsvidenskab stadig på Newton og de klassiske fysikers verdensbillede. Mange samfundsvidenskabelige kandidater har en reduktionistisk, deterministisk og mekanisk opfattelse af fænomener i samfundet. De tror, at de kan nedbryde komplekse sociale fænomener til håndgribelige størrelser ved hjælp af sproglige begrebsafklaringer og definitioner. Sociale fænomener bliver isoleret til

---

¹ Se længere analyse i webartiklen ”Gentækning af en wannabe - En kritisk analyse af samfundsvidenskab og samfundsfag” på adressen: <http://www.policy.dk/wannabe.pdf>

² Se f.eks. Hans-Peter Dürr (2011): **Warum es ums Ganze geht. Neues Denken für eine Welt im Umbruch**, Fischer Taschenbuch Verlag, passim. Lee Smolin, (1997): **The Life of the Cosmos**, Weidenfeld & Nicolson, London, passim. Bill Bryson (2009): **En kort historie om næsten alt**, Gyldendals Bogklubber, passim.

³ Lee Smolin, (1997): **The Life of the Cosmos**, Weidenfeld & Nicolson, London, passim.

afhængige variable (dvs. effekter og virkninger) og uafhængige variable (dvs. årsager). Sprogligt konstruerer og italesætter de kausaliteter⁴. Ved hjælp af såkaldte operationaliseringer kvantificeres variable med tal. De samfundsvidenskabelige kandidater forsøger at finde korrelationer, dvs. sammenhænge mellem variable. I virkeligheden er der tale om store og abstrakte sproglige konstruktioner. I denne optik bliver god samfundsvidenskab, når man f.eks. kan se en sammenhæng mellem uddannelsesniveau og menneskers sundhed. De har sprogligt konstrueret en sammenhæng. De har skabt, italesat og legitimeret en ny fortælling. En historie som mennesker handler på inden rapporten er skrevet. Gælder denne sammenhæng også i fremtiden? Who knows?

Endnu værre er det med økonomernes konstruktioner. De slæber f.eks. rundt med en forestilling om equilibrium dvs. ligevægt, som er over hundrede år. F.eks. at efterspørgsel og udbud vil mødes i en ligevægtspris. De tror på nogle naturlige og evige tilstande i forhold til menneskers adfærd. F.eks. at mennesket er rationelt og vil nyttemaksimere.

Samfundsvidenskaben har igennem årene til fulde vist sin elendighed både på det teoretiske og praktiske plan⁵. Opgiv ideen med at efterligne de klassiske fysikers mekaniske verdensbilleder. Fænomener i samfundet er kontingente og midlertidige. Især fordi mennesker lærer af fortiden, men også fordi mennesker konstant handler. Heldigvis! Tænk, hvis det stadig var nazisterne, der havde magten i Tyskland eller vi stadig havde fæstebønder i Danmark!

Samfundsforskning og beskrivelser er kun øjebliksbilleder af tilstande. Afhandlinger, rapporter, undersøgelser, evalueringer og lærebøger er derfor ikke andet end fortællinger, der allerede kan rubriceres som historie i det øjeblik, det sidste punktum er sat. Som moderne og mobile mennesker indgår vi hver dag i nye sociale relationer og processer. Hver eneste sekund "producerer" vi samfund. Bare det, at forskeren, konsulenten eller læreren undersøger et socialt fænomen, bidrager øjeblikkeligt til produktion af samfund. Personen der interviewes, begynder straks at tænke over nye ting, og kan handle her på.

Samfundet i går er forskellig fra samfundet i dag. Aktiemarkedet i går er forskellig fra aktiemarkedet i dag. Den politiske situation på Christiansborg er ikke, som den var sidste år. Heraklit havde ret i, at man ikke kan bade to gange i den samme flod. Både floden og den badende har forandret sig⁶. Hvad sker der i morgen?

På trods af, at mange fysikere har opgivet ideen om, at der er absolutte holdepunkter i den fysiske verden, undersøger de stadig verden og ser stadig muligheder. De forsøger at

---

⁴ Den mekaniske tankegang er særlig udtalt i den såkaldte virkningsevaluering. Se Peter Dahler-Larsen (2003): "Opskrift på virkningsevaluering" pp. 51-79 i Peter Dahler-Larsen og Hanne Kathrine Krogstrup (2003): **Nye veje i evaluering. Håndbog i tre evalueringsmodeller**, Systime.

⁵ Se længere argumentation for dette i webartiklen "Gentækning af en wannabe

- En kritisk analyse af samfundsvidenskab og samfundsfag" på adressen: <http://www.policy.dk/wannabe.pdf>

⁶ Poul Lübcke (red.), (1983): **Politikens filosofi leksikon**, Gyldendals Bogklubber, p.183.

afdække processer, relationer, bevægelser og perspektiver. De finder principper for selvorganiseringer. De ser på, hvordan helheder spiller ind på dele og omvendt.

Løsningen for samfundsvidenskaben er hverken en reduktionisme, hvor forskningsobjektet er det atomistiske og foranderlige individ, eller at objektet er totaliteter i form af flygtige aggregerede variable, der f.eks. kaldes for samfund, struktur eller system. Helt galt bliver det, når størrelserne beskrives som eviggyldige sandheder.

Forskere, konsulenter, lærere og embedsmænd skal opgive troen på, at der er korrespondens mellem deres begreber og teorier, og så en ydre iagttagelig og objektiv virkelighed⁷. De skal i stedet acceptere, at de netop med deres begreber og teorier skaber virkeligheden. De skal afdække, hvordan individ og samfund konstrueres og italesættes samt hvilke konsekvenser det har. I særlig grad bør fokus være på undersøgelser af italesættelser af relationer mellem individer og grupper af individer.

"*Samfund*" er et konstrueret begreb. Det er et forsøg på at skabe et nulpunkt, en absolut eller en fast baggrund. Som mennesker oplever vi ikke et samfund, men kun relationer til andre mennesker. Ingen af os har set "*samfundet*". Samfundsforskeren skal ikke studere samfund, men relationer, processer, meninger, kultur, perspektiver, italesættelser, fortællinger og adfærd mennesker imellem. Det er forhold, der konstant forandrer sig, og som konstant skal genproduceres for ikke kun at være historie. Det er forhold, som vanskeligt lader sig afgrænse i rum og tid. At henvise til konteksten gør det ikke mere nøjagtigt, for hvor starter og slutter den? Sociale fænomener kan ikke nedbrydes til pæne målbare variable og diagrammer med kasser og pile⁸. Samfundsvidenskab kan ikke reduceres til kun, at se på signifikante sammenhænge mellem variable. Flere variable og kraftigere computere vil ikke afhjælpe samfundsvidenskabens elendighed.

Fokus på fortløbende processer fremfor fast definerede variable vil give forskere, konsulenter, embedsmænd, lærere, studerende og elever bedre mulighed for at forstå og forklare organisationer, politik og økonomiske udviklinger.

Ofte kan 1, 2, 10 eller 100 variable ikke forklare, hvorfor aktiemarkedet pludselig begynder at falde. Først kommer der måske en dårlig økonomisk nyhed i pressen. Det får nogle til at sælge. Aktørerne er i gang med at "*producere*" en økonomisk begivenhed. Det får aktiemarkedet til at falde. Det bliver til en ny nyhed. Det får flere til at sælge osv.

Økonomerne skal supplere deres tal og statistik med en interesse for, hvordan der bliver "*produceret*" økonomi. De skal undersøge aktørernes sociale konstruktioner af virkeligheden og kortlægge, hvordan konstruktionerne spiller ind på "*virkeligheden*" i tidspunktet T1, T2, T3, T4 osv. De skal undersøge, hvordan der "*produceres*" økonomiske kriser, som jo er sociale konstruktioner hos forbrugere, investorer, journalister og

---

⁷ Se længere argumentation for dette i webartiklen "*Gentækning af en wannabe*

- *En kritisk analyse af samfundsvidenskab og samfundsfag*" på adressen: <http://www.policy.dk/wannabe.pdf>

⁸ Se arketypen på dette hos Dahler-Larsen op.cit.

politikere⁹. Det er fortællinger, der bliver til selvopfyldende profetier. Hvornår bliver økonomerne klar over, at vi har muligheder, og at vi kan ændre verden, hvis vi vil?

Gymnasielæreren, der ikke kan forstå, hvorfor to 2.G klasser er så forskellige, skal ikke begynde at finde årsager, der kan sammenfattes i stabile variable og kasser forbundet med pile. Hun skal i stedet forsøge at følge de processer, der sker i klasserne. Hun skal undersøge relationer mellem eleverne og se, hvordan der opstår mønstre, der konstant ændres. Det, der sker om mandagen i første time (T1) tages med ind i næste time om onsdagen (T2), som igen får indflydelse om fredagen (T3) osv. Hun skal undersøge, hvordan begivenheder italesættes og, hvordan der skabes roller. Hun skal undersøge, hvorfor der kontinuerligt produceres god stemning i den ene klasse og dårlig stemning i den anden klasse. Samtidig skal hun være klar over, at hun med sin tilstedeværelse selv deltager i produktionerne. At hun selv italesætter begivenheder og adfærd. Hun skal erkende, at alt faktisk kunne være anderledes.

Naturligvis findes der i dag samfundsforskere, konsulenter, embedsmænd, lærere, elever og studerende, der er klar over disse processer. Men de er undtagelsen, og de bliver ikke regnet for rigtige videnskabsfolk. De anses som ideologer, ildsjæle, projektmagere, fantaster og utopister.

De samfundsvidenskabelige kandidater og forskere skal opgive troen på det nomotetiske, dvs. at der findes lovmæssigheder. Acceptere, at den iagttagelige virkelighed er kontingent og fremtræder i form af perspektiver.

Når verden er kontingent bliver det straks interessant at beskæftige sig med kontrafaktiske forhold. Hvad nu hvis, der ikke var privat ejendomsret? Der ikke var markedsøkonomi? Der ikke fandtes et repræsentativt demokrati? Der ikke var ledere? Hvad nu, hvis der ikke fandtes et militær? At ulighed og fattigdom var afskaffet osv.? Den slags scenarier skal forskere, konsulenter, embedsmænd, lærere, studerende og elever i større udstrækning til at beskæftige sig med. For når verden er kontingent, er fremtiden fyldt med muligheder. De samfundsvidenskabelige kandidater skal beskæftige sig med visioner, utopier og handlingsstrategier fremfor teknokratiske og konservative samfundsbeskrivelser.

Forskeren, konsulenten, embedsmanden, læreren, den studerende og eleven skal opgive illusionen om, at de kan være objektive dvs. værdineutrale. De må opgive at betragte dem selv som instrumenter, der måler tilstande i samfundet. De er ikke termometre, linealer, kikkerter eller mikroskoper, men mennesker af kød og blod. De har deres egne biografier, historier og sprog, som de ikke kan frakoble, når de forsøger at forklare og forstå mennesker og samfund. De er levende kroppe, der udsender dufte, bevægelser, mimik og fylder i rummet. Forhold der påvirker ethvert interview og observation, men også deres fortolkninger af artefakter.

---

⁹ Se f.eks. 1 "Har økonomer løsninger på krisen?". Den findes på adressen: <http://www.policy.dk/ekonomer.pdf>

De skal opgive troen på, at det er muligt at stå på en bjergtop og iagttage individer og samfund. De skal acceptere, at de selv befinder sig i en af myretuens myriader af gange. At de, som myrer i en myretue, kun har et stærkt begrænset udsyn. De skal indse, at de aldrig kommer til at se hele myretuen. At det er umuligt at iagttage alle relationer. De har ikke øjne i nakken, og kan ikke se i mørke. En fuldstændig forståelse og forklaring af totaliteten er en logisk umulighed. Acceptere, at de som myre selv skal overleve og selv deltager i fællesskabet. At det aldrig vil lykkes at få andet end et myreperspektiv på de andre myres adfærd og relationer. Det er ikke dårligt, for det skaber mulighed for kommunikation, deltagelse og ændring af myreverdenen.

Der findes ikke et grundprincip eller en masterplan, som samfund til alle tider vil være organiseret efter. Vi kan lade os inspirere af fortællingerne fra de gamle politiske filosoffer som f.eks. Adam Smith og Karl Marx. Deres teorier er kun historier og ikke eviggyldige sandheder. Teorien om den usynlige hånd og det frie marked er en fortælling. Det samme gælder Marxs beskrivelse af klasser, klassekamp, de uundgåelige revolutioner og historiens teleologiske udvikling.

Samfundsvidenskabelige forskere, konsulenter, embedsmænd, journalister, lærere og politikeres fortællinger handler i dag ofte om demokrati, menneskerettigheder, økonomisk krise, arbejdsløshed, vækst, konkurrenceevne, globalisering og klima. Fortællinger om flygtninge, ghettoer, manglende drikkevand, stress, skilsmisser, ulighed, selvmord, lykkepiller, ensomhed og død. De kunne være anderledes. Hvor er fortællingerne om lykke, fællesskaber, kærlighed og nye indsigter? Hvor er de nuancerede og pluralistiske fortællinger om individer og samfund? Fortællinger der giver håb, handlinger og en bedre fremtid? Fortællinger, der bringer os fri af krisernes lænker?

Undervisning i samfundsfag

Gentænkning af samfundsvidenskaben har implikationer for undervisningen i samfundsvidenskab og samfundsfag.

Indholdet af samfundsfag skal ikke længere bestå i, at elever og studerende skal trættes med lange samfundsbeskrivelser og halvdårlige teorier, som forsøger at beskrive vores nuværende samfund¹⁰. Beskrivelser, som konservativt formidler og cementerer vores nuværende institutioner, relationer, værdier og normer. Beskrivelser, som får vores nuværende samfund med repræsentativt demokrati og markedsøkonomi til at fremstå som naturligt og som et endemål for menneskelig civilisation. Samfundsbeskrivelser, som er statiske og forhindrer menneskelig kreativitet. Beskrivelser, som giver et falsk billede af at

---

¹⁰ Se f.eks. Peter Gorm Larsen: (1997): "*Ingen grundbøger i samfundsfag!*" (publiceret på lukket konference i Skolekom og på: <http://www.policy.dk/art3.htm>). Findes også på en side hos undervisningsministeriet, der handler om centrale tekster i forhold til samfundsfagets didaktik: http://www.emu.dk/sem/fag/sam/sam_didaktik/index.html

være objektiv videnskabelig viden. Beskrivelser, som bygger på et teknokratisk elitesprog, der kvæler dialog og debat i samfundsfagstimerne og ikke mindst til eksamenerne. Beskrivelser, som på forhånd gør lærerne til samfundsvidenskabelige eksperter.

Elever og studerende skal i stedet bibringes en forståelse af, at de selv og deres samfundsfagslærer her og nu producerer sociale konstruktioner, fortællinger, narrativer og menneskelige relationer. De skal bibringes en opfattelse af, at de "*producerer samfund i samfundsfagstimerne*". At de "*producerer økonomi i økonomitimerne*". At økonomi, samfund og samfundsindretninger er kontingente og midlertidige. At alt kan være anderledes og at fremtiden er åben. At magt og penge kan fordeles på andre måder. At mennesker kan bo, arbejde og leve på andre måder. At familier ikke behøver at være kernefamilier, men kan være storfamilier, klaner eller slægter. At far og mor, kan være mor og mor eller far og far. At stater, landegrænser og sprog er mere eller mindre vilkårlige menneskelige konstruktioner.

Gentænkning af samfundsfag betyder, at fokus i undervisningen skal lægges på muligheder og beskæftige sig med det kontrafaktiske. Hvad nu, hvis Danmark ikke var en stat? Hvis vi danskere i stedet organiserede os i klaner? Hvis vi ikke fordelte goderne via markeds kræfterne? Hvis vi ikke skulle undervises, eller selv skulle betale for at få en uddannelse eller komme på sygehus? Hvad du, hvis man ikke fik karakterer i samfundsfag og ikke behøvede at møde op til timerne osv.?

Hvad ville der være sket, hvis udviklingen var en anden? Hvis vi ikke havde fået en finanskrise i 2008? Hvis regeringen var en anden? Hvis der var 100.000 flere arbejdsløse osv.? Kontrafaktiske betragtninger anses traditionelt for ikke at være videnskabelige, men at beskæftige sig med den faktiske udvikling, er heller ikke videnskabeligt. Den faktiske udvikling er jo blot et udfald af mange mulige udfald. Et udfald, som i øvrigt hele tiden forandres. Det kontrafaktiske perspektiv gør samfundsfagsundervisningen mere interessant. Det giver elever og studerende en bevidsthed om det kontingente, og at de selv kan og skal handle.

Det er muligheder, der skal afdækkes, og det er muligheder, der skal undervises i. Muligheder er også handlinger. Fremtiden er åben. Samfundsfagsundervisningen har i alt for mange år været fokuseret på institutioner og strukturer. Gamle fortællinger om demokrati, markedsøkonomi, private virksomheder, familien osv. Størrelser, der i lærebøgerne har fået deres eget liv. Størrelser, der opfattes som naturlige og evige. Fortællinger som anvendes, når elever og studerende skal undervises, have karakterer og går til eksamen.

I stedet for, at elever og studerende skal skrive pseudovidenskabelige afhandlinger og afleveringer, skal de forfatte essays om deres drømmesamfund, drømmefamilie, drømmearbejde, drømmeby eller drømmeøkonomi. Det vil give dem en bevidsthed om, at de selv er med til at producere samfund. At de selv har åben. At samfund og samfundsindretninger er menneskelige konstruktioner.

De gymnasiale rigide krav om taksonomiske niveauer er et pseudovidenskabeligt krav, der skal bibringe elever og lærere en opfattelse af, at man kan skelne mellem, hvad der er objektivt og subjektivt. Elever tvinges til først at redegøre eller beskrive, derefter analysere og til sidst vurdere eller diskutere. Det er udtryk for et anakronistisk verdensbillede af videnskab og objektive videnskabsmænd, der nøgtern undersøger virkeligheden derude. Det er udtryk for et absolut og statisk verdensbillede. Dette taksonomiske cirkus¹¹ gør undervisningen kedelig, abstrakt og uvedkommende. I stedet skal vi have drømmene, dialogen og debatten ind i timerne. Eleverne skal lære at skabe nye fortællinger og sociale konstruktioner om samfundet. De skal lære at producere og skabe samfund. Lære at sætte processer i gang.

Elever og studerende skal lære at skabe sociale konstruktioner, der afdækker og nedbryder etablerede sandheder og magtkonstellationer der bidrager til fortællinger om retfærdighed og bringer mennesker fri af det påtvungne nødvendighedsrige. Skabe sociale konstruktioner, der nedbryder opblæsthed, fordomme, nidkærhed og ensidighed. Skabe sociale konstruktioner, der åbner op for pluralisme og tolerance. Der bidrager til menneskelig værdighed og frihed. Der skaber anerkendelse og åbner nye muligheder, der tager afsked med det økonomiske fængsel, som lærebøgerne i dag synes at formidle. Konstruktioner, der skaber håb og handlinger.

Det kontrafaktiske leder undervisningen hen mod scenarier. Elever og studerende skal trænes i, at opstille og beskrive scenarier for mulige indretninger af samfundet. I forhold til statsdannelse skal de f.eks. beskrive 3 scenarier. Et forenet Europa, et suverænt og nationalistisk Danmark, et Danmark der er brudt op i mindre stammesamfund. De skal finde fordele og ulemper ved scenarierne og opstille handleanvisninger på, hvordan de kommer hen til drømmescenariet.

Elever og studerende skal selv sætte processer i gang, der påvirker dem selv og deres omgivelser. De skal undersøge, hvad der sker. Blive klar over, at indretninger, institutioner, værdier og normer i samfundet er noget de selv er med til at producere og konstruere. De skal selv starte underskriftindsamlinger, skrive læsebrev og kronikker. Lave hjemmesider og YouTube film. Fremstille spørgeskemaer og konsulentrapporter¹². De skal selv indkalde til møder og arrangere studieture. Møde politikere, embedsmænd og borgere. Lave eksperimenter og happenings. Opstille partier og lave græsrodsbevægelser. De skal med andre ord lære at handle.

---

¹¹ Se f.eks. Jytte Merete Knudsen og Per Henriksen (2009): Samfundsfagsdidaktik, 2. udgave, Forlaget Columbus. Artiklerne i bogen omkring samfundsfagsdidaktik er fyldt med ad infinitum eksempler på det gamle rigide verdensbillede. Alle samfundsfagslærere, der skal undervise i gymnasiet og have pædagogikum i samfundsfag, skal igennem denne bog og denne skoling!

¹² F.eks. havde jeg en klasse, der agerede konsulenter for byens borgmester i forhold til ghettoproblemet. Gruppevis fremstillede de konsulentrapporter, der byggede på deres egne undersøgelser. Grupperne oprettede konsulentfirmaer med innovative navne. De mødtes med borgmesteren i byrådsalen, som velvilligt og professionelt kommenterede rapporterne og deres anbefalinger. Det var direkte handling i lokalsamfundet.

Elever og studerende skal lære at forstå processer mere end at aflire pseudovidenskabelige samfundsteorier og begreber. De skal forstå aktørers muligheder og begrænsninger. De skal forstå, hvordan strukturer sætter grænser, men også, hvordan der kan handles indenfor givne strukturer. De skal ikke bare beskrive problemstillinger og koble teori med empiri. Noget som er gammeldags, og hører moderniteten til. De skal læse, researche, argumentere, debattere, drømme og handle. Noget der går videre end de rigide gymnasiale taksonomiske niveauer. De skal sprænge de nuværende bekendtgørelser, som desværre er bakspejlsforestillinger. Optegnelser over, hvad der engang var vigtigt og, hvad der engang eksisterede.

Samfundsfag i fremtiden kan sammenfattes i følgende punkter:

- Opgiv de lange kedelige samfundsbeskrivelser.
- Opgiv den samfundsvidenskabelige teori.
- Opgiv de rigide taksonomiske niveauer.
- Opgiv ideen om, at læreren er eksperten.
- Fokuser på det kontingente, det kontrafaktiske, på scenarier og muligheder.
- Fokuser på det tværfaglige.
- Fokuser på drømme, visioner og utopier.
- Fokuser på dialog og debat. Samfund konstrueres i bl.a. samfundsfagstimerne.
- Fokuser på menneskers potentialer og ikke i givne systemer og strukturer.
- Elever og studerende skal sætte processer i gang. De skal handle!